

Maral HÜSEYNOVA*

TƏKRARLARIN MƏTNYARATMADA ROLU (İngilis ədəbiyyatından nümunələr əsasında)

Xülasə

Son illər mətn lingvistikası dilçiliyin qabaqcıl sahələrindən birinə çevrilmişdir. Məqalədə leksik təkrarların mətnyaratmada rolu tədqiq olunur. Sadə və semantik təkrarların yaranmasında sinonimik cərgələrin fəaliyyəti araşdırılır. Dilçilikdə koheziya mətnin komponentlərini əlaqələndirən vasitələr toplusu kimi qəbul edilir. Mətnyaratmada istifadə olunan və mətn hissələrinin koheziyasını təmin edən vasitələrdən olan təkrarlar əslində mətn hissələrini bir struktur kimi tamamlamağa xidmət edir. Təkrar elementi abzas daxilində özünü göstərir, amma mətnin və şəirlərin digər hissələrində də müşahidə oluna bilər.

Açar sözlər: təkrarlar, semantika, koheziya, İngilis dili, mətnyaratma, sinonim cərgə.

Mətnyaratmada mətn vahidləri arasında koheziyanın (bağlılığın) yaradılması üçün semantik təkrarlardan istifadə olunur. Semantik təkrarların fərqləndirici cəhəti ondadır ki, müəllif resipiyentə vermək istədiyi informasiya daha aydın dərk olunması, həmin informasiyanın əlaqələndirmə funksiyasının qurulması məqsədi ilə eyni leksik vasitələrin təkrarlanmasından deyil, antonim sözlərin müəyyən yaxın ətrafda – çox zaman cümlədə və yanaşı cümlələrdə işlədilməsindən istifadə edir. Semantik təkrarların bir növü də sinonim və antonim olmayan, lakin mətnə görə bir-biri ilə əlaqələnən, kontekst üçün zəruri olan informasiyanın yaradılmasında əhəmiyyətli olan sözlərin yaxın ətrafda işlədilməsi yolu ilə düzəlir. Belə təkrarda işlənən sözlərin yaxınlığı assosiativ qavranılır, əsas məzmun ümumi mənzərəyə əsasən verilir.

Q.Kazimov koheziyanın morfoloji vasitələrindən danışırkən, belə vasitələrin öz xarakterinə görə üç qrupa ayrıldığını və həmin qruplardan birinin sinonim məqamda işlənən sözlər olduğunu göstərərək yazır: “*Bütün əsas nitq hissələri mətnin komponentlərinin bağlanması fəal iştirak edir. Bir cümlədə ifadə olunan fikir sonrakı cümlədə (və ya sonrakı cümlələrdən birində) bir vasitə ilə xatırlanır, qeyd edilir, yaxud həmin anlayışa işarə edilir. Bu məqamda həqiqi sinonimliyin (sinonim sözlərin) də rolu vardır, lakin sinonim cərgənin üzvü olmayan sözlər də həmin funksiyayı yerinə yetirə bilər*” [3, s.294]. İngilis tədqiqatçısı R.K.Halliday

* Sumqayıt Dövlət Universiteti, Dilşünaslıq ixtisası üzrə magistr. E-mail: maral.huseynova.m966@sdu.edu.az

və R.Hasan qeyd edir: “Koheziya mətn daxilində mövcud olan və mətni təyin edən semantik bir varlıqdır. Diskurs zamanı bir elementin tərcüməsinin digər elementdən asıllığı koheziya adlanır” [2, s.274].

Vilyam Bleykin şeirlərində müxtəlif növlü leksik təkrarlardan, o cümlədən sadə leksik təkrarlardan geniş istifadə edilir. Təhlil göstərir ki, bu təkrarlar şairin yaradıcılığında mətnyaratma prosesində mühüm rol oynayır və əsas koheziya vasitəsi kimi çıxış edir. Konkret nümunələri nəzərdən keçirək: V.Bleykin “Çiçək” (“The Blossom”) şeri “*merry*” sözünün leksik təkrarı ilə başlanır. Birinci sətirdə leksik təkrar sərçənin şən olmasını daha qabarıq nəzərə çatdırmaq məqsədi daşıyır və müəllif burada kontrakt təkrar növündən istifadə edir. Olduqca şən olan sərçə gülün yamyaşıl yarpaqlarının (**so green**) altında oturmuşdur. Sonrakı sətirdə şair əvvəlki sətirlə koheziya yaratmaq üçün sinonim təkrardan (*happy*) istifadə edir. Lakin sinonim təkrar sərçəyə deyil, gülə aiddir. Şənlik hər iki obyektə aidlik baxımından qapalı kontekst yaradır. Gülün şənliyi sərçənin onun yarpaqları altında oturmasından doğursa, sərçənin şənliyi həm yataq üçün yer tapmasında, həm də yarpaqların altındakı moruqla bağlıdır. Sərçə həm yem, həm də yataq yeri tapmışdır. Bu mənzərəni müşahidə və nəql edən müəllif olsa da, hadisə “Məsumluq nəğmələri” silsiləsinə aiddir və uşaq dünyasını, uşağın hadisələrə münasibətini ifadə edir.

*Merry Merry Sparrow
Under leaves so green
A happy Blossom
Sees you swift as arrow
Seek your cradle narrow
Near my bosom.[6]*

Şerin sonrakı bəndinin ilk misrasında birinci misrası ilə yenidən koheziya yaradılır. Bu koheziya sinonim təkrarla reallaşdırılır. Məlumdur ki, **merry** sözü çoxmənalıdır və onunbirmənası da *gözəldir*. **Pretty** sözündəoxşarmənadaşıyır. Şairikinci bəndin birinci misrasında sadə kontaktleksik təkrardan istifadə edir. Bu bəndinikinci misrası birinci bəndin ikinci misrası ilə eynidir. Şərdə mətn vahidlərini bəndlər kimiyırsaq, iki vahid arasındakı sintaktik təkrarın yaratdığı koheziya üzə çıxır. Moruq da gülün yarpaqları altındadır.

Pretty pretty robin

*Under leaves so green
A happy blossom
Hears you sobbing sobbing
Pretty pretty
Near my bosom[6]*

Hər iki bəndin üçüncü misrası da eynidir. Daha bir sintaktik təkrar qeydə alınır.

Mətnyaratmada istifadə olunan və mətn hissələrinin koheziyasını təmin edən vasitələrdən olan təkrarlar, əslində, mətn hissələrini bir struktur kimi qapamağa,

tamamlamağa xidmət edir. K.Abdullayev qeyd edir ki, “*struktur planda mətnyaradıcı amil kimi təkrarı xüsusi qeyd etmək lazımdır*” [1. s.111]. Sistem nöqtəyi-nəzərindən sintaktik hissə təkrara malik olmazsa, açıq quruluş kimi qalacaqdır. Açıq quruluş mətnin verdiyi informasiyanın tamamlanmasına mane olur, onun yarımçıqlığına səbəb olur. Belə halda kommunikativ mətn tam yaranmır. A.Novikov təkrarların poetik mətndə özünəməxsus rol oynadığını isə belə vurğulayır: “*Təkrar obrazın tematik əlaməti funksiyasında çıxış edir, obrazın kvantlanması mexanizmini gerçəkləşdirir, təkrarların daxil olduğu mikrokontekstlər arasındakı assosiativ əlaqədar mexanizmini fəallaşdırır*” [5, s.71].

Mətn vahidi kimi hər bir cümlə bitmiş fikri resipiyentə verir. O, başqa cümlələrlə müəyyən ətrafda və ardıcılıqda işlənməklə daha böyük mətn hissəsi üçün ümumi informasiyanın formalaşmasına və tamamlanmasına xidmət edir. Deməli, kontekst və abzas daxilində də məna tamamlanması gözlənilməlidir. Cek Londonun “Love of Life” əsərindən nümunələrə nəzər salaq: “*The man who followed slipped on a smooth boulder, nearly fell, but recovered himself with a violent effort, at the same time uttering a sharp exclamation of pain. He seemed faint and dizzy and put out his free hand while he reeled, as though seeking support against the air. When he had steadied himself he stepped forward, but reeled again and nearly fell*” [7].

Nümunədə *sürüşmək, yıxılmaq, səndələmək, yırgalanmaq, başı hərlənmək* felləri işlədilmişdir. Bu fellərin hamısı sinonim cərgəyə daxil olmasa da, müəllif onların təkrarı ilə həm hadisənin başlanma məqamını, həm də onun davam etmə ardıcılığını və nəhayət, sonunu verə bilmişdir. Bu kontekst hekayədəki bir abzasan götürülmüşdür. Həmin abzasın son cümləsi mətnin başqa hissələri ilə əlaqə yaratmağa xidmət etdiyindən biz onu nümunədən çıxarmışıq. Abzas cümləyə nəzərən yüksək səviyyədə təşkil olunmuş sintaktik quruluşdur. Təkrar elementi abzas daxilində özünü göstərir. Əslində, bu fikir heç bir şübhə doğura bilməz. Əgər təkrar cümlə daxilində, qonşu cümlələrdə qeydə alınarsa, onda cümlələrin müəyyən çoxluğu olan abzasda da təkrarın işlənməsi şəksizdir.

Yuxarıdakı nümunədə müəllif sinonim təkrarlardan istifadə etməklə qəhrəman sürüşüb az qala yıxılması hadisəsini təsvir və təkrar edir. Ciddi cəhd hesabına müvazinətini bərpa edən qəhrəman yoluna davam etmək istəyir. Lakin o yenidən az qalır ki, yıxılsın. Bu zaman o səndələyir, yırgalanır, başı hərlənir, əlləri ilə havada nəyisə tutub müvazinətini saxlamaq istəyir. O yenidən özünü yıxılmaqdan saxlayır. Birinci halda az qala yıxılmanın səbəbi sürüşməkdirsə, ikinci dəfə bu səbəb deyil, birinci səbəbdən baş verən hadisənin nəticəsidir. Bu nəticə isə növbəti abzasda dəqiqləşdirilir. Sinonim təkrarların tamamlığı abzasda resipiyentə verilən əsas informasiya ikidir. Birinci tamamlanmış informasiya sürüşmə və bundan sonra müvazinətin bərpa olunmasına baxmayaraq irəli getməyin qeyri-mümkünlüyüdür. İkinci yerindən tərpənə bilmir. İkinci informasiya ikincinin suyun içində yıxılmaq istəməməsidir. Əgər o, quruda olsaydı bu hadisə baş verə bilərdi.

*“The man stood still for fully a minute, as though debating with himself. Then he called out: - I say, **Bill I’ve sprained my ankle.**”* [7]

Sinonim təkrar obraza aid xarakterik cəhətin təsviri zamanı da geniş istifadə olunur. Belə hallarda, sinonim təkrarlar eyni cümlənin tərkibində istifadə olunur. Eyni zamanda, bu cəhətin səciyyəviliyini qeyd etmək məqsədilə müəllif həmin sözlərin mətnin başqa hissələrində də təkrar edir. Sinonim təkrar abzasdan böyük sintaktik vahidin tərkibində istifadə olunur.

*“The man watched him go, **limping grotesquely and lurching forward withstammering gait up the slow stope** toward the soft sky-line of the lowlying hill. He watched him go till he passed over the crest and disappeared.”* [7]

Nümunədə axsaya-axsaya, bürəyə-bürəyə sinonim təkrarlarından istifadə edilmişdir. Bu təkrar Billin yerini təsvir edir. Həmin sözlərdən biri (limping) hekayəyə birinci abzasda daxil edilir. Lakin birinci abzasda axsaya-axsaya getmək hər iki adama aid edilmişdir. Hekayənin sonuna yaxın ikinci adamın dilindən Bilin axsaq olması haqqında faktual informasiya verilir. Lakin müəllifin bu informasiyanı verməkdə, axsamaq sözünün və ona sinonim olan sözlərin təkrarından istifadə etməsi başqa məqsədlər də daşıyır. Bu məqsədlərdən biri sürüşüb ayağını sındırmış adamı axsaqlığın gözlədiyini qeyd etmək və onun birinci adamla bu cəhətdən müqayisəsini verməkdir. İkinci adam suda sürüşüb ayağını əzirsə, birinci əvvəlcədən axsaqdır. Axsaq adam yalnız son nəticədə axsaq ola biləcək yol yoldaşını atır. Onu axsaq ola biləcəyinə görə atıb gedir və bu zaman özünün axsaq olması haqqında belə düşünür.

İkinci isə birincinin axsaq olmasına baxmayaraq, onu özündən güclü sayır, qabağa buraxır. Lakin hadisələrin inkişafı onu həmin vəzifəyə gətirir və o, yol yoldaşından daha pis, güllünc vəziyyətə düşür.

*“With a desperation that was madness, unmindful of the pain, he hurried up the slope to the crest of the hill over which his comrade had disappeared – **moregrotesque and comical by far than that limping, jerking comrade.**”* [7]

Bu parçada müəllif sinonim təkrardan istifadə etməklə ikincinin düşdüyü vəziyyəti təsvir edir. İkincinin belə vəziyyətə düşməsi onu məqsədindən döndərmir. Hekayənin əsas qəhrəmanının qalan yolu axsaya-axsaya, bürəyə-bürəyə, səndələyə-səndələyə, hətta sürünə-sürünə gedəcəyini oxucunun nəzərinə çatdırmaqdır. O, bu cür yoluna davam edərək axsaq Billdən fərqli olaraq yolu başa vurur, mübarizədə qalib gəlir. Göründüyü kimi, sinonim təkrarlar mətnin müxtəlif hissələri ilə əlaqə yaradaraq kosuptual informasiyanın formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Bədi mətnədə bilavasitə mətnə aid əsas məqsəd vardır. Bütün mətnin qurulması və yaradılması da buna köklənir. Mətnin sonuna doğru getdikcə əsas ideyanın konkretləşməsi güclənir. Sonluq yeni təkrarların daxil edilməsinə imkan verir. Lakin mətnin sonundakı yeni təkrarlar işləndikləri konteksti tamamlamağa xidmət göstərir, onların irəliyə, yəni mətnin əvvəlinə doğru çıxışı olmur. Belə çıxış yalnız ekvivalent sözlərin, sinonim təkrarların köməyi ilə yaradılır. Məsələnin daha

aydın izahı üçün konkret nümunəni – “Həyat eşqi” hekayəsinin son abzasını nəzərdən keçirək:

“The scientific men were discreet. They let him alone. But they privily examined his bunk. It was lined with hardtack: the mattress was stuffed with hardtack; every nook and cranny was filled with hardtack. Yet he was sane. He was taking precautions against another possible famine – that was all. He would recover from it, the scientific men said; and he did, ere the Bedford’s anchor rumbled down in San Francisco Bay.”[7]

Bu abzasdahardtack(suxarı)sözününleksiktəkrarıvardır. Həmin söz mətnin bundan əvvəl ki abzasında işlənsə, təkrarlanan söz kimi mətnin əvvəli ilə leksik təkrar kimi əlaqələnmir. Əlaqələnmə suxarı sözünün sinonimliyindən, cins-növ qarşılaşdırılmasından irəli gəlir. Suxarı yeməkdir və onu uzun müddət saxlamaq mümkündür. Uzun müddət aclıq məşəqqətinə dözmüş bu insan aclığa böyük təhlükə kimi baxır, ona qarşı mübarizə aparmaq üçün ehtiyat tədbirlər görür. O, dilənərək matroslardan suxarı alır və bu suxarıları yeməyib azuqə kimi toplayır. Sonuncu abzasda suxarı sözünün təkrarı factual informasiyanın möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə işlədilmiş təkrardır. Lakin bu təkrar ərzaq, yemək sözlərinin sinonimi kimi çıxış edir və mətnin əvvəlki hissələri ilə bu xətt üzrə əlaqələnilir. Belə əlaqələnmə daha çox koherensiyaya uyğundur.

Sonuncu abzasda daha iki təkrar forması vardır. Bu qəhrəmanın otağında olan və suxarını gizlətməyə imkan verən obyektin adının təkrarıdır. Burada obyektlərin məqsədi yerinə yetirməyə imkan verməsi əsas kimi qəbul edilmişdir və bu obyektlərin adları da, ekvivalentlə əvəz etmə yolu ilə əldə olunan təkrardır.

Beləliklə, təkrarın faktual informasiyanın gücləndirilməsi məqsədi ilə istifadə olunmasında mühüm vasitə olması bir daha vurğulanır və onların mətnin formalaşmasında nə qədər əhəmiyyətli olduğu nəzəri və praktik cəhətdən sübuta yetirilir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayev K. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. Bakı:Mütərcim, 2012,608 s.
2. Halliday M.A., Hasan R., Cohesion in English, 1976, 392p.
3. Kazımov Q. Müasir Azərbaycan dili. Bakı- 2000, 496s.
4. Məmmədov A. Mətn yaranmasında formal əlaqə vasitələrinin sistemi. Bakı- 2001, 144s.
5. Новиков А.И. Семантика текста и ее формализации. Москва, 1983, 215 с.
6. <https://www.tweetspeakpoetry.com/the-blossom-by-william-blake/>
7. <https://americanliterature.com/author/jack-london/short-story/love-of-life/>

THE ROLE OF REPETITIONS IN TEXT FORMATION

Summary

In recent years, text linguistics has become one of the leading fields of linguistics. The article examines the role of lexical repetitions in text creation. Cohesion in linguistics is considered as a set of means that connect the components of the text. The action of synonymous and antonymic lines in the creation of simple and semantic repetitions is investigated. Repetitions, which are used in writing and provide cohesion of text parts, actually serve to complete the text parts as a structure. The element of repetition appears within the paragraph, but can also be observed in other parts of the text or the verse.

Key words: *repetitions, semantics, cohesion, English language, text creation, synonymic line.*

РОЛЬ ПОВТОРЕНИЯ В СОЗДАНИЕ ТЕКСТА

РЕЗЮМЕ

В последние годы лингвистика текста стала одной из ведущих областей лингвистики. В статье рассматривается роль лексических повторов в создании текста. Связность в лингвистике рассматривается как совокупность средств, связывающих компоненты текста. Исследуется действие синонимических и антонимических строк при создании простых и смысловых повторов. Повторы, которые используются в письменной речи и обеспечивают связность частей текста, фактически служат для завершения частей текста как структуры. Элемент повтора появляется внутри абзаца, но может наблюдаться и в других частях текста или стихотворения.

Ключевые слова: *повторы, семантика, когезия, Английский язык, создание текста, синонимический ряд.*